

Düş Çalışması Üzerine

Erdoğan ÖZMEN *, Hülya AKAR *, Menekşe Sıla YAZAR *

ÖZET

Sigmund Freud'un "Düşlerin Yorumu"nda geliştirdiği düş çalışmasının doğasına ilişkin teori, bilinçdışı süreçlerin işleyişinin temel tarifi olarak kalmıştır. Oradaki tarif, bilinçdışı süreçlerin işleyiş tarzı ve temel mekanizmaları bakımından günümüzde de aşılamaz ve temel karakterini korumaktadır. Düş çalışması beş farklı süreci içerir: Yoğunlaştırma, yer değiştirme, temsil edilebilirlik, simgesellik ve ikincil düzeltme.

Anahtar kelimeler: Düş çalışması, yoğunlaştırma, yer değiştirme

Düşünen Adam; 2006, 19(2):83-93

ABSTRACT

On Dream Work

The theory of the nature of the dream work, which Freud developed in "The Interpretation of Dreams", became the fundamental description of the operation of unconscious processes that stands even today, in regard to the basic mechanisms and the manner of their operation, as an unsurpassed and fundamental account of unconscious mental functioning. The dream work consists of five processes: Condensation, displacement, considerations of representability, symbolization, and secondary revision.

Key words: Dream work, condensation, displacement

Düşler, düşlerin anlamı ve yorumu konularıyla ilgili olarak yaygın biçimde benimsenen ve ileri sürülen görüşler, belki de temel bir yanlış anlamaya dayanıyor. Sigmund Freud'un, "Düşlerin Yorumu"nun (1900) Düş-Çalışması başlığını taşıyan VI. Bölümünün girişinde oldukça özlü bir biçimde aktardıkları, tam da o yanlış anlamının dayanağını oluşturuyor sanki. Orada Freud, o güne dek düş sorununu çözmek için yapılmış her girişimin, düşlerin bizim belleğimizde bulunan görünür içerikleriyle (manifest content) ilgilendiğini, söz konusu tüm girişimlerin düşlerin görünür içeriklerinden bir yoruma ulaşmaya çabaladıklarını ya da aynı görünür içeriğe dayana-

rak onların doğası hakkında bir yargı oluşturmaya çalıştıklarını ifade eder. Freud'a göre, bir düşün anlamını bulup çıkarmamızı sağlayan şey, onun görünür içeriği değil, gizli içeriği (latent content) ya da diğer bir deyişle, düş-düşüncelelidir (dream-thoughts). Daha sonra şunları yazar: "Böylece önümüze daha önce hiç var olmamış yeni bir görev çıkmış oluyor. Yani, düşlerin görünür içerikleriyle gizli düş düşünceleri arasındaki ilişkileri araştırmak ve ikinciye birinciye dönüştüren süreçlerin izini sürmek görevi". (1, s.11).

Düşler söz konusu olduğunda yaygın olarak ak-

tarılan buradaki görüşlerin, düşlerin nihai özünü, asıl çekirdeğini oluşturduğu kabulünün, temel bir teorik hataya dayandığını söylemiştik. Bu hata, düşlerde işbaşında olan bilinçdışı isteğin, düş düşünceleri ile özdeşleştirilmesi hatasıdır. Oysa düş düşüncelerinin keşfi göstermiştir ki bu düşünceler uyanıklık yaşamının düşünceleriyle aynıdır. Burada da günlük, ortak dilin sözdizimi yasalarıyla dile getirilebilecek tamamen “normal” bir düşünce söz konusudur. Düşlerin bütün tuhaflığının toplandığı merkez tam olarak, düş çalışmasıdır. Düşleri ruhsal yaşamın geri kalanından ayıran o çalışmadır. Düş düşüncelerinin ortaya konması ise düşleri, tam aksine uyanıklık yaşamına bağlar. Bu anlamda denebilir ki düşlerin esas bileşimini oluşturan, gizli düş düşünceleri değil, onlara bir düş biçimini veren düş çalışmasıdır (2).

Sigmund Freud “Düşlerin Yorumu”nun VI. Bölümüne 1925’te eklediği bir dipnotta, durumu ortaya koyarken yeterince açık davranır:

“Bir ara okurları düşlerin görünür içerikleri ile gizli düş düşünceleri arasındaki ayrıma alıştırmayı olağanüstü zor bulurdum. Bellekte saklanmış olduğu biçimiyle bazı yorumlanmamış düşlere dayanan tartışmalar ve karşı çıkışlar tekrar tekrar getirilir ve onları yorumlama gereksinimi gözardı edilirdi. Ama şimdi çözümleyicilerin en azından görünür düşün yerine yorumun sağladığı düşünceleri geçirme konusunda uzlaştıkları şu anda çoğu eşit bir inatçılıkla yapıştıkları bir başka kargaşaya düşmekle suçlu hale geldiler. Düşlerin özünü onların gizli içeriklerinde aramaya çalışıyorlar ama bunu yaparken gizli düş düşünceleri ile düş-işlemi* arasındaki ayrımı görmezden geliyorlar. Aslında düşler uyku durumu koşullarının olanak verdiği özel bir düşünme biçiminden başka bir şey değildir. Bu biçimi yaratan düş-işlemdir ve düş görmenin özü -onun garip doğasının açıklaması- yalnızca odur.” (1,

s. 231).

*“Dream work” kavramı, özgün çeviri metinde (Düşlerin Yorumu, Çev. Dr. Emre Kapkın) düş-işlemi olarak geçmektedir ve burada da özgün çeviri metinden yaptığım alıntılarda bir değişiklik yapmadım.

Yine, “Düş Süreçlerinin Ruhbilimi” isimli meşhur VII. Bölüme 1914’te eklediği bir dipnotta şunları söyler:

“Uzun süre düşleri görünür içerikleriyle özdeş saymak alışkanlık olmuştu ama şimdi de düşleri gizli düş düşünceleriyle karıştırma yanılığımıza karşı uyanık olmalıyız.” (1, s. 299).

Slavoj Zizek’in yazdıklarını hatırlayarak konuyu biraz daha açalım. Zizek, psikanalizin acımasız eleştirmenlerinden biri olan Hans-Jürgen Eysenck’in (1966), Freud’un rüya yaklaşımında can alıcı bir paradoks gözlemlediğini vurgulayarak, aktarmaya devam eder: “Freud’a göre, bir rüyada dile getirilen arzunun -en azından, bir kural olarak- bilinçdışı olması ve aynı zamanda da cinsel bir mahiyet taşıması gerekir ama Freud’un kendisi tarafından analiz edilmiş olan örneklerin çoğu, en başta da rüyaların mantığını örnekleyen bir giriş vakası olarak seçtiği rüya, o ünlü İrma’nın iğnesi rüyası bununla çelişmektedir. Bu rüyada dile gelen örtük düşünce, Freud’un bir hastasına, İrma’ya yaptığı tedavinin uğradığı başarısızlığın sorumluluğundan, “bu benim suçum değildi, buna bir dizi koşul neden olmuştu” türü argümanlarla kurtulmaya çalışmasıdır ama bu “arzu”, yani rüyanın anlamı, açıkçası ne cinsel mahiyet taşıyordu (daha çok meslek ahlakıyla ilgiliydi), ne de bilinçdışıydı (İrma’nın tedavisinin başarısız olması Freud’un gece gündüz rahatsız ediyordu)” (3, s. 27-8).

Freud, düş düşünceleri ile düş içeriğinin bize,

sanki aynı konunun iki ayrı dilde anlatımı gibi sunulduklarını, bizim işimizin de özgün metinle çeviriyi kıyaslayarak bu anlatım biçiminin alfabesini ve sözdizimi yasalarını bulmak olduğunu söyler. Düş içeriği sanki resim yazısıyla ifade edilmiştir ve harflerinin tek tek düş düşünceleri diline dönüştürülmesi gerekir. Düşte ise, gizli düş düşüncelerinin düşün görünür içeriğine çevrildiği bir süreç söz konusudur. Bu anlamda düş çalışması, düşün deşifre edildiği, açıldığı yorum çalışmasının tersidir ve tam da bu anlamda, düşün esasını ortaya koyan yorum işlemleriyle türdeş bir özellik arz eder (4).

Freud şunları yazar: “Bir kez daha size, gizli düşü görünür düşe dönüştüren işleme düş-işlemi dendiğini anımsatmama izin verin. Ters yönde ilerleyen ve görünür düşten gizli düşe ulaşmaya çabalayan işlem ise bizim yorum işlemimizdir. Bu yorum işlemi düş işlemi iptal etmeye çabalar” (5, s. 181).

Düş çalışmasını oluşturan dört farklı –deyim yerindeyse- “ruhsal muamele” söz konusudur: Yoğunlaştırma, yer değiştirme, temsil edilme ve ikincil düzeltme.

A) Yoğunlaştırma

Düş çalışmasının ilk mekanizması “yoğunlaştırma”dır. Freud’a göre, düş içeriğini düş düşünceleriyle karşılaştıran birinin açık olarak göreceği ilk şey büyük ölçüde bir yoğunlaştırma işleminin gerçekleştirilmiş olduğu olacaktır. Düşler düş düşüncelerinin kapsamı ve zenginliğine kıyasla kısa, verimsiz ve özetlenmiş şeylerdir. “Eğer bir düş yazılacak olsa, belki de yarım sayfaya sığabilir. Düşün altındaki düş düşüncelerini ortaya koyan çözümleme ise altı, sekiz hatta on iki kat fazla yer tutabilir.” (1, s. 12). Aynı nedenle, bir düşün tümüyle yorumlandığından hiçbir zaman emin olamayacağımızı, yorum işi

daha ileriye götürülecek olursa, düşün gerisine gizlenmiş daha başka düşüncelerin de ortaya çıkabileceğini söyler: “Çözüm, doyurucu ve boşluksuz bile görünse düşün hâlâ bir başka anlamı olma olasılığı her zaman vardır. O halde, yoğunlaştırmanın miktarını belirlemenin olanaksız olduğunu kesin olarak söyleyebiliriz.” (1, s. 12).

Yoğunlaştırmanın nasıl gerçekleştiği sorusuna yanıt olarak Freud, kolektif ve bileşik tiplerin oluşturulmasının, düşlerde, yoğunlaştırmanın işlediği ana yöntemlerden biri olduğunu söyler. Aynı biçimde, düşlerde yoğunlaştırma işleminin, en açık olarak sözcükler ve adları ele aldığı zaman görüldüğünün altını çizer. Sözcüklerin düşlerde sıklıkla şeyler gibi ele alındığını ve bu nedenle de, tıpkı şeylerin sunumunda olduğu gibi birleştirilmeye çok yatkın olduklarını ekler.

Bu noktada aşırı-belirlenme (overdetermination) kavramından söz etmek yerinde olacaktır. Buna göre, düşün görünür içeriğinin öğelerinden her biri aşırı-belirlenmiştir. Çünkü, düş düşüncelerinde pek çok kez temsil edilmişlerdir. Diğer yandan, bu iki yönlü bir ilişkidir. Yani, bir düşün öğeleri düş düşünceleriyle birçok kez belirlenmekle kalmamakta, tek tek düş düşünceleri de, düşte çeşitli öğeler tarafından temsil edilmektedir. Çağrışım yolları, düşün bir öğesinden çeşitli düş düşüncelerine ve bir düş düşüncesinden düşün çeşitli öğelerine götürmektedir.

Düş yorumunu gerekli kılan da zaten düşün aşırı-belirlenmiş olması değil midir? Başka bir düzeyden bakarak, bir davranışın da farklı yapılarla ilişkilendirildiği ölçüde, aşırı-belirlenmiş olduğu söylenmelidir. Herhangi bir semptom ya da sıradan bir davranışın bile daima, farklı yönelimleri, farklı oluşum süreçleri, farklı ufukları, farklı niyet ve amaçları aynı anda, birlikte var olurlar. Aşırı-belirlenme aynı zamanda, yoğun-

laşmayı ve yer değiştirmeyi çeşitli biçimlerde yöneten işlemdir. Aynı kavramın, basit bir biçimde neden-sonuç süreçlerinin işlediği yapılar karşısında olmadığı anlamında, insan bilimlerinde de yaygın olarak kullanıldığını not edelim.

B) Yer Değiştirme

Freud, düşlerde yoğunlaştırma örneklerini incelediğinde, belki hiç de daha az önemli olmayan bir başka ilişkinin de varlığının açıkça ortaya çıktığını söyler. Düşün görünür içeriğinin temel öğeleri olarak göze çarpan elemanların düş düşünceleri içinde aynı rolü oynamaktan çok uzak olduklarının görülebildiğini ve diğer yandan da düş düşünceleri için temel olan şeyin düste temsil edilmesinin koşul olmadığını vurgular: “San-ki düşün, düş düşüncelerinden merkezi farklıdır, içeriğinin merkez noktası farklı elemanlardır.” (1, s. 39).

Yer değiştirme, Freud tarafından düş çalışmasının ikinci mekanizması olarak tanımlanır. Ancak, yer değiştirmede aslolan, düşüncelerin sayısından daha çok ruhsal yoğunluklardır. Yeni değerler yaratmak, ilgilerin yerlerini değiştirmek ve yoğunluk noktalarına itibar etmemek amacıyla yer değiştirmenin de, aşırı belirlenmenin izini takip etmesi gerektiğinin altını çizelim. Yer değiştirme temel olarak, güçlerin aktarılmasıyla ilgilidir.

“Böylece düş işleminde, bir yanda yüksek ruhsal değeri olan öğeleri yoğunluklarından arındıran, öte yandan da aşırı belirlenme aracılığıyla düşük ruhsal değerdeki öğelerden, sonradan düş içeriğine girmenin yolunu bulan yeni değerler yaratan bir ruhsal gücün çalıştığını var sayabiliriz. Eğer bu böyleyse, düş oluşumu sürecinde ruhsal yoğunlukların bir aktarımı ve yer değiştirmesi ortaya çıkmakta ve düş içeriği ile düş

düşüncelerinin metinleri arasındaki fark da bunun sonucu olmaktadır. Burada öngördüğümüz süreç, düş-işleminin temel kesiminden başka bir şey değildir ve “düş yer değiştirmesi” diye tanımlanmayı hak etmektedir. Düş yer değiştirmesi ve düş yoğunlaştırması, düşlerin takındığı biçimi etkinliklerine yorabileceğimiz iki egemen etmendir” (1, s. 41-2).

Freud’a göre, yer değiştirmenin sonucu, düş içeriğinin artık düş düşüncelerinin çekirdeğine benzememesi ve düşün, bilinç dışında var olan düş isteğinin bir çarpıtılmasından başka bir şey vermemesidir. O isteğin izini, geriye, akıldaki bir ruhsal ajanın diğeri üzerine uyguladığı sansüre dek sürebiliriz. Düş yer değiştirmesi aynı sansürün etkisiyle gerçekleşmektedir. Böylece, düş düşüncelerinin düşe giren yolu bulan öğelerine uyan iki koşul bulunduğu söylenebilir: İlk koşul aşırı belirlenmiş olmaları, ikincisi ise direnç tarafından dayatılan sansürden kurtulmak zorunda oluşlarıdır. Şunları yazar: “*Bu ürün, yani düş, her şeyden önce sansürden kurtulmak zorundadır ve bunu göz önünde bulundurarak düş-işlemi, tüm ruhsal değerlerde bir karşılıklı değer aktarımı olana dek ruhsal yoğunluklarda bir yer değiştirmeyi kullanır. Düşüncelerin yalnızca ya da egemen olarak görsel ya da işitsel bellek izleri halinde yeniden üretilmesi gerekmektedir ve bu gereklilik düş-işlemini temsil edilebilirliği göz önüne almaya zorlar; bu da yeni yer değiştirmelerle gerçekleştirilir.*” (1, s. 232).

C) Temsil Edilme

Düş çalışmasının üçüncü mekanizması, düşüncelerin imgelere dönüştürülmesi ya da temsil edilmedir. Düşün inşa ettiği ifade sisteminin kendine özgü yasaları vardır. Buna göre, en soyut düşünceler de dahil olmak üzere bütün anlamlar imgeler aracılığıyla ifade edilebilir olma-

lıdır. Freud, şunları yazar: “Süregelen tartışma, sonunda bizi, düş düşüncelerinin düş içeriğine dönüşümündeki payı küçümsenemeyecek üçüncü bir etmeni keşfetmeye yöneltti. Yani, düşlerin kullandığı garip ruhsal malzemenin temsil edilebilirliğini göz önüne alma yani, büyük kesimiyle görsel imgeler halinde temsil edilebilirlik. Temel düş düşüncelerine bağlanmış çeşitli yan düşüncelerden görsel temsile izin verenler seçilecektir.” (1, s. 74-5).

Freud, yalnızca temel düş düşünceleri ile ilgilendiğimiz, bunların ise oldukça karmaşık yapıda, bir düşünceler ve anılar bileşiği olduğu tespitinden hareketle, bu karmaşık yapının değişik kesimleri arasındaki değişik mantıksal bağlantılara ne olduğu sorusunu sorar: “Tüm bu düş düşünceleri kitlesi düş-işleminin basıncı altına girdiğinde ve öğeleri parçalarına ayrılıp sıkıştırıldığında –sıkıştırılmış buz parçacıkları gibi- o ana dek onların çerçevesini oluşturan mantıksal bağlantıya ne olduğu sorusu ortaya çıkar.” (1, s. 45-6). “Eğer”, “çünkü”, “tıpkı”, “karşın”, “ya-ya da” ve diğer tüm bağlaçlara karşılık olarak düşlerin hangi temsilleri sağladığını merak eder. “Ya-ya da” seçenekleri düşlerde hiçbir biçimde temsil edilemez. Her iki seçenek de genellikle düşün metni içine sanki eşit derecede geçerliymişler gibi yerleştirilir. Bir düşü yeniden üretirken anlatıcının bir “ya-ya da” kullanma eğilimi duyması halinde Freud’un önerdiği yorum kurallı, görünürdeki iki seçeneğin eşit geçerlilikte sayılıp, onların bir “ve” ile birbirine bağlanmasıdır.

Düşlerde zıtlıklar ve çelişkiler kategorisinin de basitçe gözardı edilmesinden hareketle Freud, “Düşler zıtlıkları tek bir birlikte birleştirme ya da onları bir ve aynı şeymiş gibi temsil etme eğilimindedirler. Dahası, düşler kendilerini, herhangi bir öğeyi istekli karşıtıyla temsil etmede özgür sayar, öyle ki ilk bakışta bir karşıtı

kabul eden herhangi bir öğenin düş düşüncelerinde bir pozitif olarak mı, yoksa bir negatif olarak mı bulunduğu karar vermenin hiçbir yolu yoktur.” der (1, s. 52).

Benzerlik, uygunluk, ortak özellikleri bulunmanın tümü düşlerde tekleştirme ile temsil edilirler.

Psikanalitik teori açısından önemli olan nedensel ilişki düşlerde, ya hiç temsil edilmez ya da zamansal dizi ile temsil edilir. Buna göre düşlerde yan yana bulunan düş düşünceleri, düş malzemesinin rasgele parçaları olarak değil, oldukça yakın bağlantılı parçaları olarak görülmelidir.

Freud aynı zamanda, düşlerdeki temsil sürecini anlatmak için yer değiştirmeye başvurur. Daha doğrusu, düşlerdeki ifade sistemi, yer değiştirmeyi resimsel bir ikameye doğru yönlendirir. Belirli bir düşüncenin, onunla bir biçimde yakından ilişkili bir diğerinin yerine geçmesi anlamında yukarıda sözünü ettiğimiz düş çalışmasının ikinci yöntemine ek olarak ortaya çıkan –deyim yerindeyse- ikinci bir yer değiştirme. Düş düşüncesindeki renksiz ve soyut bir ifadenin resimsel ve somut bir ifadeye dönüşmesi sonucunu veren bir yer değiştirme. Böylece ifadelerin bu yer değiştirmesi, soyut bir kavram ile bir dulusal imge arasında bir köprü –somut bir sözcük- sağlayabilir. Örneğin, “aristokrat” teriminin “oldukça yüksek mevkiye yerleşmiş” ile ikame edilmesi ve bunun da yüksek bir kule ile temsil edilebilir olması (6, s. 390).

Freud’a göre, bu tür bir değişimin amacı, düş açısından resimsel olan şeyin temsil edilme yeteneğinde yatmaktadır. Soyut olarak ifade edildiğinde kullanışsız olan bir düş düşüncesi, resim diline çevrildiğinde, gereksinim duyulan zıtlık ve özdeşliklerin kurulması mümkün olacaktır. Bu sürecin sonunda düşlere özgül karakteristiği-

ni veren sahneler ya da resimler oluşturulmuş olur. Yani, bu ikinci yer değiştirme düşlerin kılığına girdiği hayali saçmalık görünümü de açıklamaya özellikle uygundur.

Temsile ilişkin bir diğer önemli konu, temsilin gerilemenin bir veçhesine işaret ediyor oluşudur. Freud'un gerilemenin üç türünü ayırt ederken not ettiği zamansal ve yerel (topografik) gerilemenin yanına yerleştirdiği biçimsel gerileme. Biçimsel gerileme, ilkel anlatım ve temsil yöntemlerinin alışılmış olanların yerini aldığı gerilemedir. Gerilemede düş düşüncelerinin dokuması ham malzemesine doğru çözülür.

Freud şöyle yazar: *“Eğer şimdi bebeksi yaşantıların ya da onlara dayanan düşlemlerin düş düşüncelerinde ne kadar büyük bir rol oynadığını, onların parçalarının düş içeriğinde ne denli sık olarak yeniden ortaya çıktığını ve düş isteklerinin ne denli sık olarak onlardan türediklerini aklımızda tutarsak, düşlerde de düşüncelerin görsel imgelere dönüşmesinin, kısmen, görsel biçimde gizlenen ve yeniden canlanmaya can atan anıların, bilinçten koparılan ve ifade bulmaya çabalayan düşünceler üzerine uyguladığı çekim sonucu olabilme olasılığını düşünmezlik edemeyiz. Bu açıdan bir düş, yeni bir yaşantıya aktarılmakla değiştirilmiş bebeksi bir sahnenin bir yerine-geçenidir diye tanımlanabilir. Bebeksi sahne kendi canlanışını ortaya getiremez ve bir düşe dönüşmeyle yetinmek zorundadır”* (1, s. 268).

Burada Freud, fiilen algılanmış ilkel bir sahnenin varsanısal bir biçimde yeniden canlanışı olarak resimsel temsilden söz etmekte ve düş çalışmasında bu resimsel temsilin baskın oluşuna göndermede bulunmaktadır. Böylece Freud'un, bebeksi bir sahneyi gerçek bir anı gibi yorumlayarak, fantezilerle gerçek algıların bellek izlerini birbirine karıştırdığı söylenebilir. Her hâlû-

kârda şunun altı çizilmelidir: Temsil de bir çarpıtmadır ve sonuç olarak doğrudan ifadenin önünü tıkar. Deyim yerindeyse zor kullanarak, bir ifade biçimini bir başkasının yerine geçirir. Açıkça görülmektedir ki, yoğunlaşma, yer değiştirme ve temsil edilme açısından düş bir çalışmadır. Onlara karşılık gelmesi gereken yorumlama faaliyetinin de aynı ölçüde ve derinlikte bir çalışma olması gerektiğinin en temel nedeni burada yatmaktadır.

Düşlerdeki temsil ögesiyle birlikte neredeyse kendiliğinden bir tarzda, düş oluşumu sürecinde simgelerle temsil meselesi gündeme gelir. “Düşler bu simgeciliği gizli düşüncelerinin kılık değiştirmiş temsili için kullanırlar.” (1, s. 83). Freud en başından itibaren simgelerin varlığını tanıtır: “...bu bizi, düşlerin, temsil edilebilirlikleri açısından düş oluşumuna çok iyi uydukları ve de bir kural olarak sansürden kaçabildikleri için bilinçdışı düşüncede zaten bulunan herhangi bir simgeleştirmeyi kullandığı sonucuna ulaştırır.” (1, s. 79-80). Gerçi Freud, bu simgeciliğin düşlere özgü olmadığını, özellikle insanlar arasındaki bilinçdışı düşünme biçiminin özelliği olduğunu ve folklorda, popüler mitlerde, söylence-lerde, liguistik deyimlerde, atasözlerinde ve güncel esprilerde de -hatta daha tam olarak- bulunduğunu not eder (7).

Freud, birçok olguda, bir simge ile onun temsil ettiği şey arasındaki ortak ögenin açık, diğerlerinde gizlenmiş olduğunu ve bu durumda simgenin seçiminin şaşırtıcı olduğunu kaydederek şunları söyler: *“Simgesel ilişkinin en son anlamına ışık tutabilmesi gerekenler kesinlikle bu ikinci gruptur ve bunlar kalıtsal bir nitelik gösterirler. Günümüzde simgesel olarak ilişkilendirilmiş şeyler olasılıkla tarihöncesi çağlarda kavramsal ve liguistik özdeşlikle birleştirilmişlerdir. Simgesel bir ilişki, daha önceki bir özdeşliğin kalıntısı ve onun göstergesi gibidir.”* (1, s. 83).

Konuyu bir bütün olarak ele aldığımızda şunları söyleyebiliriz (6, s. 444-45):

Simgeler, düş yorumunda “dilsiz öge” olarak ortaya çıkar. Yani özne, onlarla ilişkili çağrışımlar getirmekte başarısız kalır.

Simgeselliğin özü, görünür öge ile onun eşdeğeri ya da eşdeğerleri arasında değişmez bir ilişkiyi içerir. Bu değişmezlik ilişkisi uyarınca birey, bir simgenin anlamları arasında bir seçim yapabilir ancak yeni/ek bir anlam yaratamaz. Simge, bireysel insiyatif açısından geçirgen değildir.

Söz konusu sabit ilişki, esas olarak bir benzeşlik temelinde yükselir. Belirli simgelerin anırtırma ile bir ortaklığı vardır. Bu anlamda örneğin, çıplaklık elbiselerle simgeleştirilebilir. Buradaki ilişki, zıtlık ve bitişiklik ilişkisidir.

Psikanalizin keşfettiği simgelerin çok sayıda olmasına karşın, o simgelerin simgeleştirdiği şeylerin yelpazesi oldukça dardır. Yani, beden, ebeveynler, kan-bağları, doğum, ölüm, çıplaklık ve tüm boyutlarıyla cinselliktir (8).

Şunu da eklemeliyiz: Düşler konusunda geliştirdiği teorik tutumu, burada aktarılan fikirlerle birlikte düşündüğümüzde Freud’u aynı zamanda, modern göstergebilimin (semiology) öncülleri arasına yerleştirmemiz gerekir (9).

Simgecilik teorisinin içerimleri Freud’u, bilinçdışının ürünlerine ve düşlere ilişkin teorisinde ve yorumlama pratiğinde simgeler için özgül bir yer saptamaya yönlendirir: “Bu bize, düş sansürü etkisiz de olsa hâlâ düşleri anlama konumunda olmayabileceğimizi, görünür düşün yine de gizli düş düşüncelerinin aynısı olmayacağını söyler”. Simgelerin anlamı bilinci devreden çıkarır, ancak yine de onların bilinçdışı doğaları düş çalışmasının mekanizmalarıyla açıklana-

maz. Freud, simgeselliğin altında yatan bilinçdışı kıyaslamaların, her durumda baştan yapılmadığını, el altında, her zaman hazır ve tam olduklarını söyler. Böylece, kültür ve dildeki bütün farklılıklara rağmen, bireylerin bir “temel dil”e yaklaşabildikleri izlenimi ediniriz. Bu anlamda Freud, iki tür düş yorumundan söz eder. Düş görenin çağrışımları temelinde gelişen ve simgelerin yorumuna dayanan. Yine de bu noktada Freud, düşlerin yorumunda simgelerin önemini abartılmasına karşı çıkarak şu uyarıda bulunur: “Ancak, aynı zamanda düş yorumunda simgelerin önemini abartılmasına, düşleri çevirmenin yalnızca simgeleri çevirmeye sınırlandırılmasına ve düş görenin çağrışımlarını kullanma yönteminin bir yana bırakılmasına karşı ivedi bir uyarıyı da dile getirmem gerekiyor. Düş yorumunun iki tekniği birbirini tamamlamalıdır ama gerek uygulamada gerekse kuramda birinci sırayı başlangıçta tanımlamış olduğum ve düş görenin sözlerine belirleyici bir önem yükleyen yöntem almalı; simgelerin çevirisi ise açıkladığım gibi elimizde yardımcı bir yöntem olarak bulunmalıdır.” (1, s. 90, 10).

En sonunda, yukarıda anılan karakteristiklere sahip bir ifade kipinin var oluşu genetik bir soruna yol açar. İnsanlık söz konusu simgeleri en başta nasıl şekillendirmiştir ve belirli bir birey nasıl ve hangi yolla onları kendisinin kılmaktadır? Bu türden soruların Jung’u, “kolektif bilinçdışı” teorisine götüren çerçeveyi oluşturduğunu not etmeliyiz. Freud türe özgü kalıtım (phylogenetic inheritance) varsayımını ileri sürmüş olmasına rağmen, hiçbir zaman tümüyle, kendisini bu soruna vakfetmemiştir (6, s. 444-45).

D) İkincil Düzeltme

Düş çalışmasının dördüncü mekanizması ikincil düzeltmedir. Düş görenin, sıklıkla düş içinden,

hatta düşün bir parçası yüzünden şaşırıldığı, rahatsız olduğu ya da iğrendiği durumlar vardır. Yine oldukça sık olarak, düş görende, uykudan uyanma aşamasında “bu yalnızca bir düş” düşüncesi oluşur. Freud’a göre, bu, durumun düş görme olduğunun ayırmsanmasıyla giderilen bazı rahatsız edici duygulara işaret eder. Kişi bu düşünceyle, o anda yaşanmış olan şeyin önemini azaltmayı ve olacıklara katlanmayı olası kılmayı amaçlamaktadır. Freud, küçümseyici “bu yalnızca bir düş” eleştirel yargısının, bir düşte hiçbir zaman tam olarak uyumayan sansürün, geçmesine izin verilmiş bir düş tarafından gafil avlandığını duyumsadığı zaman ortaya çıktığını söyler. Düşü baskılamak için artık çok geçtir ve düşün uyardığı anksiyete ya da rahatsız edici duyguları karşılayabilmek için sansür, bu sözleri kullanır. Etkisini, düş içeriğinin kısıtlanması ya da atlanması olarak tanıdığımız sansür, düşe bir şeyler ekleme ve sokuşturmaktan da sorumludur. Bir bakıma, sansür onu çarpıtmak üzere düşün içeriğine eklenmekte ve ikincil düzeltme sürecinin en önemli kertesini oluşturmaktadır.

Düşün saçmalık, bütünlük ve tutarlılıktan yoksun görüntüsünün ortadan kaldırılması amacıyla boşluklarının doldurulması, belirli ekleme ve seçimlerle düşün öğelerinin kısmi ya da tam bir yeniden-örgütlenmeye tabi tutulmasıdır. İkincil düzeltme yoluyla düşler, gündüz-düşleri gibi bir yapıya kavuşturulur ve anlamlı bir bütünlük görüntüsü kazanır.

Freud’u okuyalım: “*Düş-işleminin bu kesimini ayırt ettiren ve aynı zamanda ortaya çıkarıcı şey onun amacıdır. Bu işlev, şairin kötü niyetli düşüncülere yakıştırdığı biçimde davranır, düş yapısındaki boşlukları şeritler ve yamalarla doldurur. Çabalarının bir sonucu olarak düş, saçmalık ve bağlantısızlık görünümünü yitirir ve akla yakın bir yaşantıya yakınlaşır.*” (1, s. 217).

Söz konusu bu anlamlı bütünlük görüntüsüne karşın, Freud, ikincil düzeltmenin esas olarak sansürün hizmetinde olduğunu düşünür. İkincil düzeltmeyle, yüzeysel bir açıdan mantıklı ve akla yakın görünen düşler ortaya çıksa da, ortaya çıkan anlam asıl anlamdan uzağa taşınmıştır. İkincil düzeltmenin tümüyle başarısız olduğu durumlarda ise, bölük pörçük ve görünür bir anlamlılıktan tümüyle yoksun bir malzeme yığını ortaya çıkar.

Yine de Freud’un, ikincil düzeltmenin statüsüne ilişkin bir tereddüt içinde olduğunu belirtmeliyiz. “Düşler Üzerine” (1901) isimli makalesinde şunları not eder: “*Yoğunlaştırma, yer değiştirme ve ruhsal malzemenin resimsel düzenlenmesine ek olarak, her düşte işler halde olmasa da, düş çalışmasına atfetmemiz gereken başka bir etkinlik var. Düş çalışmasının bu parçasını henüz tam olarak ele alamadık. O nedenle yalnızca, onun tabiatına ilişkin bir fikri oluşturmanın en kolay yolunun, onun, düş- içeriği zaten inşa edildikten SONRA yürürlüğe girdiğini varsaymak olduğuna işaret edeceğiz.*” (11).

E) Sonuç ve Tartışma

Yeniden Freud’un sözlerine kulak kabartalım: “Bir düşün biçimi ya da onun görüldüğü biçim, şaşırtıcı bir sıklıkta onun gizli konusunu temsil etmek için kullanılır. (1, s. 64).

Zizek’e göre, Freud için mesele, “biçimin ardında gizlendiği varsayılan “içeriğe” yönelik bas-bayağı fetişist meraktan uzak durmaktır”. Analiz yoluyla açığa çıkarılacak “sır”, biçim tarafından gizlenen içerik değil, tam tersine, bu biçimin kendisinin “sır”ıdır. Rüyaların biçiminin teorik zekâsı, belirtik içerikten yola çıkıp “gizli çekirdeği”ne, örtük rüya düşüncelerine nüfuz etmekte değildir; şu soruya verilen cevaptadır: Örtük rüya düşünceleri neden böyle bir biçim

almışlar, neden bir rüya biçimi içine taşınmışlardır?” (3, s. 27).

Zizek'i okumaya devam edelim: Zizek'e göre, yazının başında değindiğimiz teorik hata, düşte işbaşında olan bilinçdışı arzunun (Zizek istek yerine arzu kavramını kullanır) “örtük düşünce” ile –yani düşün anlamı ile- özdeşleştirilmesidir. “Örtük düş-düşüncesi”nde “bilinçdışı” olan hiçbir şey yoktur. Bu düşünce, günlük, ortak dilin sözdizimiyle dile getirilebilecek tamamen “normal” bir düşüncedir; topolojik olarak “bilinç/ön-bilinç” sistemine aittir. Özne bu düşüncenin çoğunlukla farkındadır, hatta aşırı farkındadır, bu düşünce ona sürekli eziyet eder. Belli koşullarda bu düşünce bilinçten zorla çıkarılarak bilinçdışına itilir yani, “birincil süreç”in yasalarına tabi kılınır, “bilinçdışının dili”ne çevrilir. Dolayısıyla, “örtük düşünce” ile düşün “belirtik içeriği” denen şey –düşün metni, düz olgusallığı içindeki düş- arasındaki ilişki, bütünüyle “normal”, (ön) bilinçli bir düşünce ile onun düşün “bilmece”sine çevrilmiş hali arasındaki ilişkidir. Sonuç olarak, düşün esas terkihi, “örtük düşünce”si değil, ona bir düş biçimini veren bu çalışmadır.

Sonuç olarak, Freud “Düşlerin Yorumu”nda bilinçdışından söz ederken şunları yazar: “*Bilinçdışı, asıl ruhsal gerçekliktir; en derin doğası bakımından bizim için dış dünyanın gerçekliği kadar bilinmezdir ve de bilincin verileri tarafından, dış dünyanın, duyu organlarımızın iletişimiyle temsil edildiği kadar eksik olarak temsil edilir*” (1, s. 327-28).

Diğer yandan düş düşüncelerine ilişkin söyledikleri de yeterince açıktır:

“Düş düşünceleri tümüyle ussaldır ve elimizdeki tüm ruhsal enerjinin harcanmasıyla oluşur. Bilinçli hale gelmemiş düşünce süreçleri –bazı

uyarlamalarla bilinçli düşüncemizin de doğduğu süreçler- arasında yer alırlar. Düş düşünceleri ne denli ilginç ve şaşırtıcı sorular içerirse içersin her şeyin ötesinde bu soruların düşlerle özel bir ilişkisi yoktur ve düş sorunları arasında ele alınmayı gerektirmezler.” (1, s. 231).

Eğer “düşün sırrı”nı belirttik metin tarafından gizlenen örtük içerikte arasak, tek bulacağımız, çoğunlukla cinsel olmayan ve kesinlikle “bilinçdışı” olmayan bir mahiyet arz eden, bütünüyle “normal” ama çoğunlukla hoş olmayan bir düşüncedir. Bu “normal”, bilinçli/önbilinçli düşünce, sırf bilinç için taşıdığı “hoş olmayan” karakter yüzünden bilinçdışına itilmez, bastırılmaz; onunla çoktan bastırılmış, bilinçdışına yerleşmiş olan bir başka arzu, “örtük düş-düşüncesi”yle hiçbir ilgisi olmayan bir arzu arasında bir tür “kısa devre” yarattığı için bastırılır. “Normal bir düşünce silsilesi”, düş-çalışmasına –yani, “birincil süreç mekanizmalarına”- “ancak çocukluktan kaynaklanan ve bastırılmış halde olan bilinçdışı bir istek/arzu ona aktarıldığı takdirde tâbi tutulur”.

En baştan itibaren, kuruluşu itibariyle bastırılmış olduğu için, normal bir düşünce silsilesine indirgenemeyen şey işte bu bilinçdışı/cinsel istek/arzudur. Bu arzunun tek yeri “birincil süreç” mekanizmalarıdır. Bu anlamda, “yapı her zaman üçlüdür, her zaman üç unsur işbaşındadır: Belirtik düş metni, örtük düş-içeriği ya da düşüncesi ve düşte ifade edilen bilinçdışı arzu. Bu arzu kendini düşe bağlar, kendini örtük düşünce ile belirttik metin arasındaki ara mekâna sokar; bu yüzden de örtük düşünceye oranla “daha gizlenmiş, daha derinde” falan değildir, bütünüyle gösterenin mekanizmalarından, örtük düşüncenin tâbi tutulduğu muameleden ibaret olduğu için kesinlikle daha fazla “yüzeyde”dir. Başka bir deyişle, tek yeri “düş”ün biçimidir: Düşün gerçek konusu (bilinçdışı arzu) kendini düş-ça-

ışmasında, “örtük içeriği”nin işlenmesinde ifade eder.” (3, s. 29).

Zizek’e göre; “Demek ki, düşün temel paradoksu şudur: Bilinçdışı arzu, düşün en gizli çekirdeği olduğu varsayılan şey, kendini tam da bir düşün “çekirdeği”nin, örtük düşüncesinin kendini başka türlü göstermeye yönelik çalışması yoluyla, bu içeriği-çekirdeği düş bilmecesine çevirerek gizleme çalışması yoluyla ifade eder.” (3, s. 29).

Şöyle de söyleyebiliriz: Düşler bilinçdışı değildir. Gizli içerik bilinçdışı değildir. Düşler, içinde bilinçdışının, yani özgül bir temsil formunda ifade edilen belirli bir düşünme biçiminin konuştuğu bir biçimdir (12).

Demek ki düşler konusunda bütün dikkatimizin yöneleceği yer, gizli düş düşüncelerinin tâbi tutulduğu düş çalışmasıdır. Freud’un aynı uyarıyı dile getirdiği satırları okumaya devam edelim:

“Öte yandan, düş oluşumu sırasındaki ikinci zihinsel etkinlik, bilinçdışı düşüncelerin düş içeriğine dönüştürülmesi, düş yaşamına özgüdür ve onun özelliğidir. Bu asıl düş işlemi, bizim uyanıklık düşüncesi resmimizden, düşlerin oluşumu sırasındaki ruhsal işleyişin en önde gelen küçümseyicilerinin varsaydığından bile fazla uzaklaşır. Düş-işlemi, uyanıklık düşüncesinden yalnızca daha özensiz, daha usdışı, daha unutkan ve daha eksik değil, ondan niteliksel olarak da tümenden farklıdır ve bu nedenle onunla doğrudan doğruya kıyaslanamaz.” (1, s. 231).

“Eğer bir düş, günün etkinliklerini sürdürür ve tamamlar, hatta değerli yeni düşünceleri ışığa çıkarırsa yapmamız gereken tek şey, onu, düş-işleminin ürünü ve aklın derinliklerindeki karanlık güçlerin yardım işaretini olan düş kılığından soymamızdır.” (1, s. 328).

“İnsan, düş işleminin ürünü –yani gizli düşüncelerin düş-işlemi tarafından dönüştürüldüğü biçim- olan dışında hiçbir şeye “düş” adını veremez. Düş- işlemi zihinsel yaşamda henüz benzeri bilinmeyen tekil bir süreçtir. Yoğunlaştırmalar, yer-değiştirmeleri, düşüncelerin imgelelere gerileyici dönüştürülmeleri tümü de keşifleri ruh çözümlemesinin çabalarını cömertçe ödüllendirmiş olan yeniliklerdir ve siz bir kez daha düş-işlemlerle koşutluklarından ruh çözümsel çalışmalarla başka alanlar arasında kurulan bağlantıları -özellikle konuşma ve düşüncenin gelişimiyle ilişkili olanları- görebilirsiniz. Bu keşiflerin daha ileri önemleri hakkında ancak düş oluşumunun mekanizmasının nevroitik belirtilerinin ortaya çıkış tarzının bir modeli olduğunu öğrendiğinizde bir fikir sahibi olabileceksiniz.” (5, s. 192).

Yani, bilinçdışı isteğin -tek yeri “birincil süreç” mekanizmaları olan- bütünüyle gösterenin mekanizmalarından, örtük düşüncenin tâbi tutulduğu davranıştan ibaret olan o isteğin tek yerinin düşün biçimi olduğunu, düşün gerçek konusunu teşkil eden o isteğin kendini düş çalışmasında ifade ettiğini düşünen Freud, bu keşfinin gereklerini yerine getirmeye çalışır. Aslolan ve en önce gelen, “Düşlerin Yorumu”nda ortaya konan düş çalışması, “birincil süreç” mekanizmalarıdır. Dahası, kronolojik olarak “belirti” fikri kesin olarak daha önce gelmesine rağmen, metodolojik bakımdan öncelik düşlerdedir. Freud haklı olarak, bu gerilimin yarattığı sıkıntıdan söz eder: “Düşler konusuna yaklaşım çizgimin, benim nevrozların ruhbilimi üzerine daha önceki çalışmam tarafından belirlenmiş olmasına karşın, bu çalışmayı elinizdeki çalışma için bir başvuru kaynağı olarak kullanmaya niyetlenmiştim. Yine de istediğim gibi ters yönde ilerleyip, düşleri nevrozların ruhbilimine bir yaklaşım aracı olarak kullanacak yerde, durmadan bunu yapmaya yöneltildim.” (1, s. 306).

Son olarak kısaca A. Phillips'in (1998) söylediklerini aktaralım. Phillips, benzer bir noktadan yola çıkarak, farklı bir düzeyde ilerler: "Eğer düş ne görünür içeriğiyle ne de gizil düş-düşünceleriyle eşitlenebiliyorsa ne ile eşitleyebiliriz? Düş ne tür bir nesnedir? Ona ulaştığımızı nasıl anlarız? Öyle sanıyorum ki, Freud düşleri, ele avuca sığmaz birer nesne, elden kayıp gidenin paradigması, asla tümüyle kabullenemeyeceğimiz anlamlara çıkarılan birer davetiye olarak görüyordu. Düş her zaman, onun hakkında söyleyebileceklerimizden daha fazla, daha başka bir şeydir ve bu açıdan bizi hep kendi kendimizle eşit olmadığımız gerçeğiyle yüzleştirir. Düş görüyoruz demek, içimizde neler olup bittiğini bilmiyoruz, içimizde geçerli dili anlamıyoruz demektir." (13, s. 79-80).

Aynı yerde ve aynı çerçevede M. Kahn ve J. B. Pontalis'in, yorumların düşü çalıp gasp edebileceğinin farkında olarak, teorinin düşün anlamında düş deneyiminin kendisinde odaklanması gerektiğini ve bu durumda analistin görevinin de, düşü görünür içeriğinden daha geçerli varsayılan ikame bir paralel metne tercüme etmek değil, yaşanmış düş deneyimini, düşün duygusal içeriğini yeniden canlandırmak, açığa çıkarmak olduğunu ileri sürdüklerini aktarır.

Her hâlükârda, düş çalışmasının doğasına ilişkin teori esasında, bilinçdışı süreçlerin işleyişinin, onların temel mekanizmalarının ve çalışma tarzlarının teorisidir. Günümüzde de, bilinçdışı

hinsel işleyişi açıklayan aşılmamış sınır olarak durmaya devam etmektedir, düşlerin ve düş çalışmalarının hak ettiği önem ve ciddiyete ne denli vurgu yapılırsa yeridir.

Üstelik, A. Phillips'in Keith Waldrop'dan alıntıladığı gibi: "*Uyuyan herkes kahramanca uyur.*".

KAYNAKLAR

1. Freud S: Düşlerin yorumu II, Kapkın E (Çeviren) 1. Baskı, İstanbul: Payel Yayınevi, 1992.
2. Brenner C: Psikanalizin temelleri, Savaşır I, Savaşır Y (Çevirenler) 1. Baskı, Ankara: Ankara Sinir ve Ruh Sağlığı Derneği Yayınları, 150-169, 1977.
3. Zizek S: İdeolojinin yüce nesnesi, Birkan T (Çeviren) 1. Baskı, İstanbul: Metis Yayınları, s.27-28, 2002.
4. Meissner WW: Classic psychoanalysis. In: Comprehensive Textbook of Psychiatry, Sadock BJ, Sadock VA (editors). Eighth ed., Philadelphia: Lippincott Williams&Wilkins, 701-746, 2005.
5. Freud S: Ruhçözümlemesine giriş konferansları, Kapkın E, Kapkın A (Çevirenler) 1. Baskı, İstanbul: Payel Yayınevi, 1998.
6. Laplanche J, Pontalis JB: The language of psychoanalysis, Reprinted, London: Karnac Books, 1988.
7. Smith DL: Approaching psychoanalysis, First Ed, London: Karnac Books, 41-52, 1999.
8. Brenner C: Psikanalizin temelleri, Savaşır I, Savaşır Y (Çevirenler) 1. Baskı, Ankara: Ankara Sinir ve Ruh Sağlığı Derneği Yayınları, 33-60, 1977.
9. Mahony P: Psychoanalysis and discourse, First ed., London and New York: Tavistock Publications, 88-104, 1987.
10. Fenichel O: The collected papers of otto fenichel, Fenichel H, Rapaport D (editors), First series, New York: WW Norton Company, 123-127, 1953.
11. Freud S: On dreams. In: The Interpretation of Dreams, Reprinted, London: The Hogart Pres, 629-686, 1958
12. Easthope A: The Unconscious, First ed., London and New York: Routledge, 1999.
13. Phillips A: Dehşetler ve uzmanlar, Erdem T (Çeviren) 1. Baskı, İstanbul: Metis Yayınları, 79-90, 1998.